

DR. PETŐCZ MIHÁLY BÖLCÉSÉSZETI RENDSZERE.

— Első közlemény. —

Azon írók műveinek tanulmányozása közben, kik Magyarhonban a bölcelet terén tevékenykednek vala, nem minden kíváncsiság s érdekek nélkül vettem kezembe dr. Petőcz Mihály, volt torontálmegyei főorvosnak német nyelven irt s ma már alig kapható bölceleti munkáit.

Többször hallottam említettetni, hogy ez az egyedüli magyar, ki önálló philosophia-rendszert alkotott. A többi úgy nevezett philosophus — mondják — csak idegenek nyomdokain haladt, s kezdve Apácai Cseri Jánostól a legújabb korig csak az idegen a magyar szellem-, érzés- és gondolkodásmódtól elütő rendszerek mezején, a külföldi, jobbjára német írók műveiből böngésztek, ismertetvén azok irányait többnyire kivonatosan vagy alkalmazva a bölceleti gondolkodás legkényelmesebb s hazánkban századokon át legelterjedtebb módját, az eclecticismust — kiválogatják a rendszerek tömkelegéből a szerintök igaz dolgokat. Föl-föltűntek — hallhatjuk tovább hazánk philosophiájáról — időközökben egyes kísérletek, melyek nagy garral, de kevés szerencsévé hirdették, hogy megalkották az önálló, eredeti s minden némettől elütő, a jelen s mult valamennyi rendszereitől különböző magyar philosophiát, de csakhamar kiderült, mint p. o. Hetényi János és Szontagh Gusztáv »sajátlag magyar« úgynevezett »egyezményes, életszépítő, életnemesítő s a valósággal szoros kapcsolatban levő« philosophiájánál, hogy annak számai a leg-sajátosabb germán szellem egyik képviselőjének műveiből vannak összeszöve, s így tulajdonképen az idegen szellemi táplálék van eredeti magyarnak feltűntetve. Ismerve továbbá a philosophiának mai állását hazánkban, mely szerint bölceleti munkátkodásunk alig áll egyébből, mint a külföldi művek ismertetéséből, s mi

több nemcsak a rendszerek tekintetében nem vagyunk önálló művelők, hanem még az idegen rendszerek s irányok bírálatában is a külföldi írókat követjük, a helyett, hogy a magyar ész ítélő széke elé idéznők: ily körülmények között nagyon természetes, hogy fokozott érdekekkel s figyelemmel kezdém meg az »önálló rendszert alkotó« hírében álló dr. Petőcz munkáinak tanulmányozását.

Miben áll az orvosnak e rejtélyes philosophiája?

Vajjon csakugyan önálló, az eddig ismert rendszerek alap-gondolataitól független irányt alkotott-e? Vajjon rendszere megfelel-e a magyar érzésnek s visszatükrözi-e a magyar eszt? S ha igen, mi vala annak oka, hogy iskolát nem alkotott, hogy hatása nyomot nem hagyott, s hogy sem korában, sem a mai napig nem lett korszakalkotó a magyar philosophia terén? E kérdések lebegtek előttem, mielőtt iratainak búvárlását megkezdém s átolvasván hátrahagyott munkáit, eloszlott azon reményem, hogy Petőczben eredeti rendszeralkotót sikerült találnom, s csak jobban megerősödött azon meggyőződése, hogy Magyarhonban a philosophiát művelők között eddig csak egy bölcselő vala, kinek lángésszel megalkotott, s egyes tanítványai által némely részében kidolgozott, de fájdalom, kevesek által ismert, philosophiája megfelel a magyar égaljnak, s az ez alatt fejlődő vérmérsékletnek, a magyar szívnek, léleknek s érzésnek — s ez Horváth Cyrill rendszere.

De ha nem mondhatjuk is Petőcz rendszerét teljesen független, önálló gondolkodás eredményének, s alapvonásait tekintve, sokban megegyezik Boscovits s Leibniz philosophiájával, s bár azt sem mondhatjuk, hogy dr. Petőcz M. rendszere a magyar szellem visszatükrözője, mindazonáltal munkáiban oly sok eredeti vonásra, a többi bölcselők eljárásától különböző szellemi tevékeységre, annyi szép, helyenként magasztos, költői szárnyalású gondolatokra, eszmékre találunk, hogy — nem is tekintve azon körülményt, miszerint mindenestre fontos mozzanatot képez a bölcsészet történetében — megérdemli a figyelmet s a tanulmányt.

Életviszonyairól csak annyit sikerült megtudnom, hogy Torontálmegye főorvosa volt, majd Nyitrára költözött, hol mint a kegyesrendűek házi orvosa szerepelt. Munkái mai napság is a

ritkaságok közé tartoznak s csak nagyobb könyvtárakban kaphatók. Tudomásom szerint a következő munkákat írta:

1. »Die Welt aus Seelen«, von Dr. Michael Petőcz. Ofen 1833. 310 lap. Nyomatta Landerer Anna. 2. »Ansicht des Lebens«, von Dr. Michael Petőcz. Ofen, gedruckt mit Johan Gyurian und Martin Bagó'schen Schriften. 78 l. 1838. 3. »Ansicht der Welt«. Ein Versuch die höchste Aufgabe der Philosophie zu lösen, von Dr. Michael Petőcz. Leipzig. Brockhaus, 1838.

E művek mind német nyelven vannak írva. Valószínűleg azért használta e nyelvet, mert a philosopháló közönség figyelmét, ítéletét akarta felkölteni, már pedig a magyar philosopháló elem, valamint mest, úgy Petőcz korában is nagyon csekély lehetett.

Hogy irt-e ezeken kívül más műveket, sokfelé tett kérdézősködésem dacára sem sikerült megtudnom. Főmunkája, melyhez a többi előkészítő, felvilágosító: az 1838-ban kiadott »Ansicht der Welt«. Lássuk ennek alapvető gondolatait, terjesszük elő irányát, célját, feladatát tiszta tárgyilagossággal, hogy elő- és balítélet nélkül mondhassuk ki azután dr. Petőcz philosophiája fölött ítéletünket.

E munka előszavában így szól a szerző: E mű feladata a psycho-idealis világnézet ama tételét bebizonyítani, miszerint a világ az isten eszméinek lelkek által előtűntetett, megvalósított összessége. Értekezik az emberi földi élet tudásra legméltóbb dolgairól: istenről, lélekről, szellemről, kedélyről, világról, állat-, növény-, emberről, az idealismus s realismusról, szóval a methaphysika legfőbb kérdéseiről. Világnézlete — mondja a szerző — sok tanulmányt s utángondolást kíván az olvasótól. Ha nincs is mindenkinek talentuma, de kedvének kellene lenni mindenkinek a speculatiohoz, mely az ész által megismerni törekszik az érzékek által észre nem vehetőt. Nemcsak az érzékelhetők léteznek, nemcsak egyedül ezek ismerhetők meg, hanem az érzékileg föl nem foghatók megismerésére adatott az ész (Vernunft); ki ezt nem használja — emberi méltóságának meg nem felel; ez a legkítünőbb adomány, mi az embert az állatoktól leginkább megkülönbözteti. Nem henye bámúlásra, szemléltre ékesített föl istennek e csoda temploma, a világ, hanem

a szemléltre kiállított szépség behív a testi szemekkel nem látható szentélybe; az érzékelhető a nem érzékelhető megismerésére szólít föl.

Egy elveszett, de újra felfedezett világ nézlete adatik itt elő, mondja Petőcz. Egyedül, vezető kísérelő nélkül, ismeretlen és sötét utakon kellett megindulnia felfedezési útjára, fenyegető akadályok és ijesztő nehézségek már visszatérésre kényszerítik, de a távolból hangzó hívogató szavatok reményt s bátorságot adának neki, hogy végre óhajainak céljához, azon szigethez ért, hol mindent megtalált, mit az elhagyott hazában nélkülözött; hol érzéki világ helyett, szellemi életet, paradicsomot lelt. De vajon megtalálta-e ezen szigetet, vajon nem álom-utat tőn-e? az ítélheti meg szerző szerint, ki bátor az utat szintén megtenni s csak ez adhat hírt, vajon csakhogyan olyanok e szentély tárgyai, ki szintén ott volt. A vándorlási kedvvel bírónak ezen mystikus épülethez a psychoidealismus adja a kulcsot; de az ajtót, észlelve, tanulmányozva, az illetőnek kell kinyitnia és ha elég erőt érez magában, ha elég bátor az érzéki világból a csodás új világba lépni: az sokkal több, ragyogóbb dolgot szemlélhet, mint az itt előadottak.

Hogy orvos iétére philosophiai tanulmányokkal, tehát hogy hivatásának körén kívül eső tárgyakkal foglalkozik — erre nézve Petőcz következőleg szól: Az egészség és betegség szintén világtünemény s a meddig a világ föl nem oldott talány marad, addig az egyes tünemények szintén megfejthetetlenek maradnak s így az egészség és betegség mivoltát is homály fűdi. A tulajdonképeni cosmologia, a philosophia, az általános világismeret nem akart ezekkel a tüneményekkel foglalatatoskodni s az orvostanra hagyta. Ezen szétszakítás eredménye az lett, hogy egyik sem érte el célját; amaz az összes világtünemények ismeretéhez, ez a beteg világ ismeretéhez el nem juthatott. A beteg világ ismerete csak a részleges ismerete; oly tudás, melynek kezdete, elve, legmagasabb tétele nem önmagában, hanem a philosophiában, az általános világismeretben, a világtünemények összességének ismeretében van. A philosophia szükségel egy legmagasb tantételt, mely az által lesz igaz, ha belőle az összes világtünemények megmagyarázhatók. De hogyan lehetséges ez, ha a philosophia kizárja köréből a beteg világ tüneményeinek vizsgálatát,

melyeken nem is próbálja meg állítólagosan legfőbb tantételének érvényét?

Minden tudás — egy egész; a részleges tudás nem tudás, azért sem a bölcselő orvostan, sem az orvos philosophia nélkül tudáshoz nem juthat. Igazi tudós csak az orvostanilag képzett philosophus és a philosophiában jártas orvos; mindkettőnek egy közös álláspontot kell elfoglalniok; cosmologoknak, világismerőknek kell lenniök, ha az orvostanban vagy philosophiában igazi ismeretekhez akarnak jutni. De a világosságnak felülről kell jönnie; az általános világiismeretnek kell előljárnia; csak az egész világot, a mindenséget átlátó álláspontból lehet a legfőbb elvet az orvostan (Heilkunde) számára megnyerni. A világ nagy talányát megoldó s tüneményeit felvilágosító psychoidealismus világnézetének a betegség s az egészség problémáira is a fő-tételeket megadni tartozik s e tekintetben előtana a gyógytanak, következőleg az orvos joggal foglalkozhatik s kell is foglalkoznia vele.

Ezután szerző könyvének »Bevezetésében« a materialismus, a pantheismus s nihilismus eszméit veszi vizsgálat alá a következő gondolatmenettel; A kutatónak közvetlen tudata van arról, hogy eszméket felfogó ismerő képességgel van ellátva. Az eszméket csak értelmiség producálhatja. Hogy a kutató saját eszméit felfogja — az bizonyos; arról is meg van győződve, hogy vannak neki saját eszméi; de úgy látszik, vannak olyan eszmék is, melyek más értelmiségek eszméi. Vagy talán ez csalódás? Talán a kutatón kívül nincsennek más értelmiségek és a kutató csak saját eszméit fogja föl? Valjon nem saját eszméje-e az is, hogy kivüle más értelmiségek és azok eszméi léteznek? Anynyi bizonyos, hogy a kutató a belsején kívül létező eszméket csak akkor foghatja föl, ha azok úgy vannak előállítva külsőleg, hogy megismerhetők, mert az értelmiségek belsejébe nem láthat. De ki állítá azon eszméket azon értelmiségen kívül, melyhez tartoznak? Maguk az eszmék nem, mert ezek az értelmiség belsejében léteznek — nem is tehetnek semmit. Maga tehát az értelmiség. De mi létezik az értelmiségen kívül, melynek segítségével a belsőleg létező eszméket felfoghatólag előállítja? Milyen ezeknek jellege? Mindenesetre ismerőképesnek kell lenniök; mert az értelem csak akkor állithatja ki eszméit egy másik se-

gélyével, ha ez utóbbival közli, melynek tehát a közlött eszméket föl kell fognia s ismernie. De mi ezen ismeretre képes eszköz? A materialismus szerint minden, tehát az ismeretreképes valami is — materia. De létezik-e tulajdonképen a materia s mi az a materia, e kérdésre Petőcz szerint nem ad feleletet az anyagelviség s a világmagyarázatban ismeretlen helyett csak új ismeretlent nyujt. Mondják ugyan, hogy: ami érzékelhető az materia. Tehát csak az érzékelhető létezik és más nem? Fogadjuk el s haladjunk tovább gondolatmenetünkben.

A létezők, a jelenlevők tehát érzékelhetők, s mint ilyenek összetettek. Az egyszerűek vagy összetettek ismerő képesek-e? Az anyagelviség nézetei e tekintetben — mondja Petőcz — elágazók. Egyik szerint az ismerőképesség az egyszerűséghez van kötve, de nem valamennyi egyszerű ismerőképes, hanem a sok s különböző egyszerűek között vannak ilyenek is, melyeket e párton levő materialista »materialis léleknek« nevez. De miért ismerőképes az egyik, miért nem az a másik? E kérdésre nem adnak kielégítő feleletet s azért a szigorú materialista szerint az ismerőképesség az összetett tulajdona; az összetett pedig sokféle és különböző, de nem ismerőképes egyszerűek vegyülete, tömege. A materialismus e nézete szerint az ismerőképesség, s így az ismerőképes lények, tehát a legmagasabb értelmiség, az isten léte is esetleges; függ az előállításukhoz megkívántató anyagok esetleges összetételétől. Azonkívül hogyan állhat elő az ismerőképesség különböző, de nem ismerőképes egyszerűkből? Hisz az ismerőjehetség nem részekből összeiktatott valami.

Hosszas érvelését korát jellemzően így fejezi be szerző: »Csodálatos, hogy a múlt században a materialismust szellemes emberek követték. Talán először népszerűséget hajhásztak a szűk kormányrendszer körében komoly tanulmányokra magokat nem adható nagy tömegnél, mert ez utóbbi könnyelmű vágyainak a materialismus hizeleg 2. Tetszelegtek maguknak a különös képtelenségek művészi keresztülvitelében, s büszkeséget találtak abban, hogy a tévedést nagy művészi apparátussal, az igazság lázlatával vonták be, vagy tetszelegtek maguknak merészségök-

ben, hogy az értelemmel gúnyt űzhettek igazságtalanságok hirdetése által. Lehet mélyebb oka is. Terhes ugyanis a burokba szorított lelkre nézve az igazság magasabb regioiba emelkedhetni: miért is megnyugszik inkább a z igazság látszatában, csak hogy ne kelljen az igazságot neki magának megerőltetéssel s fáradtsággal kutatnia. Tény, hogy az érzékek csalóka tanúságán nyugvó, a látás és a kézfoghatás sphaeráját meg nem haladó s általán az érzéki észrevevés szűk körén túl nem terjedő materialisztikus a múlt században legtöbb hívőt nyert, pedig a materialistikus nézet a művelődésnek legalsóbb fokán maradozó értelem nézete. Mai napság erről annyira meg vannak győződve, hogy valamely nézet megcáfolására elég annyit mondani: materialista, mi annyit tesz, mint képtelenség. Ki a gondolkodó tisztos nevére igényt tart, az pirulnailynézeteket vallani, jól tudván, hogy elárulná az esetben, miszerint vagy nem szerezte meg az igazi gondolkodáshoz szükséges előismereteket, vagy gyakorlás által még nem jutott a valódi gondolkodáshoz megkívántató készséghez, figyelmezettséghez. A materialisták legtöbbször utánimádkozók, kik mesterrüknek szavaira esküsznek, anélkül, hogy az önálló vizsgálódásra hajlamuk vagy képességük lenne.«

Az anyag nem elégíti ki tehát a kutatókat. Talán a lelkek azok, melyek felfoghatóan előállítják az eszméket? De a lelkek egyszerűek, tehát mind egyenlők, az eszmék sokfélék, különbözők; hogyan lennének tehát képesek a különböző és sokféle megismerendőket előállítani az egyszerű és egyenlő lelkek? A gondolkodó ezek után könnyen juthat azon téves nézetre, hogy a kutatón kívül más értelmiségek (Intelligenzen) nem léteznek, következőleg az eszmék, miket a kutatás megismer, csak saját eszméi, tehát más megismerhető nincs, mint az ő eszméi. Nem létezik más, mint a kutató és eszméi, nincs más ismeret, mint

az önismeret. Ime előáll a magát istennek tartó pantheista, állítván, hogy ő a saját eszméit megismerő isten. Tetszik az embernek, hogy ő alvajáró isten, hogy hosszú vándorlási útjában végre tudatának kifejlődésével odajut, mit most homályosan érez, t. i. hogy az isten bennünk és mi az istenben élünk, hogy istennel egyesülünk és hogy a halhatatlanság istenné levés. Majd a nihilizmusra tér át szerző, mint a materialismus s pantheismus végeredményére, s így folytatja: Különböző formákban adatnak elő e nézetek és a korszellem meghajol előttük. Fejtegeti ezután e nézet következményeit a társadalmi életre. Egyrészt a magát istenítő egoistát mutatja be, másrészt a mystikust, ki létét az istenség átmenő mozzanatának tartja, s vágyódik az istenisülés azon boldog pillanata után, midőn teljes tudatára ébred istennélevésének, vagy pedig apathiába esve, egykedvűen nézi a világot s teljes közönyvel tekinti annak szépségeit. Ezek a philosophia sanyarú gyümölcsei, melyek a boldogságot megölve, napról-napra tenyésznek. Ily lesújtó a philosophiai tudat eredménye, azért idegenkednek igen sokan a philosophiai vizsgálatoktól. A materialismusból kiinduló philosophia természetes, hogy hosszú kutatása után is zsákmány nélkül térhet csak haza; ott keres, hol semmit sem találhat, de kísértük meg psychoideatlis úton haladni; fényes, kivilágított szentélybe jutunk, hol mit látni s megismerni óhajtunk, sugárzó fényben tűnik föl előttünk. Ez úton a legfölvilágosabb, a legmegnyugtatóbb eredményhez jutunk, s megtaláljuk mindazt, mit keresünk, mit elvesztettünk: istent, világot, lelkeket, önmagunkat.

Az igazi létezők, a valódi realék az eszmékkel ellátott értelmiségek. Ezek eszméit előállítani lehet a térben létező más értelmiségek által.

Szerző már e helyen kifejezi azon philosophiai meggyőződését, hogy a kutató minden megismert eszméjét kívülről szerzi. de kinek eszméi a térben felfoghatóan előállított eszmék? Bizonyára oly értelmiségéi, ki eszméinek teremtője, kivel egy eszme sem közöltetett, s ki eszméit értelmiségek által tudatja a többi értelmiségekkel, — vagyis e lény — isten, valamennyi eszme teremtője, a legmagasabb értelmiség.

A világ ismerete isten létét föltételczi; nincs isten, nincs világ. A világ megfejtését megelőzi az isten létének bebizonyí-

tása. De az isten létét — mondják a materialisták — nem lehet bebizonyítani! Ők csak létet fogadnak el, isten nélkül.

Vannak ismeretek, — mondja szerző — melyek az érzékelhetőktől szerezettek, s vannak olyanok, melyek a lelkek teremtésekor közvetlenül az istentől közöltettek. Ily az isten által nekünk közvetlenül adott ismeret, — a létről és térről való tudás. A lét s tér sem nem real, sem nem ideal, nem intelligentia, nem is idea. Mik tehát? Minden lélek tudja ezt a teremtésekor közvetlenül istentől nyert közlés alapján, de e tudását nem képes más lelkekkel közleni, mi fölösleges volna is, mert mindeikkel közöltetett. A kedélyi tudat jellege ugyanis az, mint a szerző későbbben bővebben kifejti, hogy mással nem közölheti. Így tudja a lélek a teremtéskor istentől közvetlenül vele közölt eszmék alapján, hogyan alkossa burkát, s meg is alkotja, de a burkával saját testével egyesült, s így szellemévé vált lélek nem tudja, hogy ő maga az, ki burkát alkotá, s azt sem tudja, hogyan alkotá! Lelki tudat szellemmel nem közölhető. Hogy mi a tér s lét, — azt sem az érzéki észrehevés, sem az érzéki észrehevésből az értelem útján nem tudja a szellem, hanem megmondja az öntudat, hogy létezik tér s lét. Az öntudat — tudat a létről. A létről a tudat az öntudatban adva van; ha a tudat a létről adva van, adva van maga a lét is, s így isten léte apodictice, cáfolhatlanul be van bizonyítva, mert ha lét van, kell a lét eszményének is lenni, melynek a lét megfelel. Ha eszme van, kell az eszmét előhozó értelmiségnek is léteznie. Eszme, értelmiség, gondolás gondolkodó nélkül nem existál. Az értelmiség azonban különbözik úgy a testtől, mint a lét eszméjétől. Téves tehát, hogy isten — a tiszta lét. Isten nem a lét, mert a lét föltételezve van a lét eszméjétől, melynek a lét megfelel; föltételezve van az értelmiségtől, melynek belsejében a létnek megfelelő eszme foglaltatik. Igaz ugyan, hogy az értelem a létet s a lét eszméjét meg nem előzheti, de másrészt igaz az is, hogy a lét s eszméje az értelmiséget meg nem előzheti. Mindháromnak öröktől fogva kell lenniük, de ebből nem következik, hogy a lét eszméje es az értelmiség egy s ugynnaz, hanem csak az következik, hogy öröktől fogva elválaszthatatlanul együtt vannak.

Az eszme, melynek a lét megfelel — a többiek alap-eszméje. Azon értelmiség, kinek belsejében öröktől fogva jelen van ez

alapeszme, az a legmagasabb értelmiség. A lét tehát föltételezi a legmagasabb értelmiséget; a léttel együtt a legmagasabb értelmiség, az isten léte is adva van. A léteszmében szükségképen valamennyi eszme jelen van, azért teremtője isten az összes eszméknek. Ő az egyedüli, ki eszméket hozhat létre; más értelmiség csak megismerheti ez eszméket. Isten öröktől létező értelmiség, míg a többiek eszméjét, melynek megfelelnek, isten hozta elő. Isten hozta létre a világ eszméjét, mely szerint a teremtés történt.

A lelkek s értelmiségek ismeretképes lények. Az ismeret-höz megismerhető szükséges. A lelkeken kívül isten és eszméi vannak. Ezek ismerhetők tehát meg, de csak akkor, ha az isten eszméi istenen kívül a lelkek számára megismerhetően előállítatnak. Előüntethetők pedig lelkek által.

Kimutatni, hogy érzékíttetnek, testesíttetnek meg isten eszméi a lelkek által, hogyan állítatnak elő az eszmék, hogy megismerhetők legyenek, s bebizonyítani, hogy a világ az isten, lelkek által előállított eszméinek összesége, — ez a philosophia legmagasabb feladata és a psychoidealismus megkísérli a philosophia legmagasabb feladatát megoldani.

E néhány sor Petőcz munkájából eléggé jelzi a sok tekintetben eredeti gondolkodó sajátos irányát s azon törekvését, hogy a létező rendszerek romjain újat építsen s a philosophia sokat taposott terén megtalálja a szerinte igaz, az emberi boldogsághoz vezető utat. Eljárása minden ízében kritikai. Először a létező gondolkodási irányok hiányait, az egyes rendszerek hibáit igyekszik kimutatni, nem foglalkozván a rendszerek egyes képviselőivel, hanem csak a gondolkodási eredménnyel. A létezők hibáinak s ellenmondásainak kimutatása után fölállítja saját tételét akként, hogy szinte látjuk, mint születik agyában a gondolat, s mint készíti el lelkében annak formáját. Magának a tételnek fölállításával nem elégszik meg, hanem maga hozza fel a lehető ellenvetéseket, s csak akkor, ha lelkiismeretesen körül-számolta, megerősítette tételeit — megyen tovább. Azon eljárása hogy rendszere fölépítésénck minden mozzanatát fokozatosan, mintegy szemlélhetőleg tárja elénk, s hogy be enged látni

agyának műhelyébe — mindez bizonyos élénkséget kölcsönöz munkájának. Nem pusztán a talált végeredményt adja elő, hanem láttatja a végeredményhez vezető gondolkodásmenetet is.

Az egyes philosophusokra s tudósokra nem igen reflectál. Találunk egyes idézeteket Aritoteles-, Spinoza- és Platótól, Campanella- és Bayle, Shaftesburytól, de úgy látszik, el akar vonatkozni a személyektől s csak a gondolati eredményt vizsgálja. Munkájában mindössze egy helyen említi meg cáfolgatásai közben a neki nem tetsző irány képviselőjét, midőn t. i. Lenhossék-nak »Darstellung des menschlichen Gemüthes in seiner Beziehung zum geistigen und leiblichen Leben« c. s 1834-ben 2. kiadásban megjelent munkáját meglehetősen élesen bírálhatja.

Módszerének azon élvét, mely szerint a philosophia ne legyen pusztán a fogalmak szövedékéből alkotott légvár, hanem a tapasztalati tudományok adataival oszlopozott szilárd épület, s hogy a jó philosophusnak a tapasztalati tudományokban is jártasnak kell lennie, — ez elvet általán helyeselnünk kell.

Munkájában a természettudomány, az orvostan, az ásvány-, növény- s állattan nagy szerepet játszik, jóllehet rendszerét nem a tapasztalati tudományokból nyert adatok alapján építi föl, hanem először megalkotja rendszerét, s azután illesztgeti e rendszerhez kora tudományainak adatait. Megfordítja tehát a természetes haladást, eljárást, de azért helyesnek tartjuk, hogy a philosophia s az ugynevezett tapasztalati tudományok együttes összműködését hangsúlyozza a philosophiai rendszer megalkotásánál, s általán az egyes ember szive és" lelkének kiképeztetésénél. A bölcselők, s a tapasztalati tudományok művelői bár napjainkban is szem előtt tartanak ez elvet; napjainkban, midőn az ugynevezett exact tudósok némely fajánál már divatos rögeszmévé vált az irtózás a philosophiától, mintha a philosophiával való érintkezés által a komoly s higgadt kutatás helyére káprázat s ábrándozás lépne. Petőcz erősen hangsúlyozza a szövetkezést s önkénytelenül eszünkbe juttatja Lotzenak napjainkra vonatkozó szavait: »A philosophia szerencsétlen anya, ki saját gyermekei által keserítettik. Ő, a minden magasabb törekvés anyja, ki arra ösztönöz, hogy a létnek előttünk föl-föltűnő ellentmondásait egy harmoniába egyesíteni tudjuk, — ez anya alig talál már oltalmat azok serkentései és megtámadásai ellen, kik-

nek lelki szemeit épen ő nyitá föl.« Mivé lett volna az óriási haladást tevő természettudomány, ha a philosophia nem nyitotta volna föl az emberek lelki szemeit! Nem célunk fejtegetni a tapasztalati tudományok és a philosophia közt levő meghasonlás kútforrásait, okait. — *Iliacos intra muros peccatur et extra.* — Annyi bizonyos, hogy ez ádáz ellenségeskedés ép úgy akadályozó az egyes tudományok kölcsönös érintkezésére, együttes kifejlődésére, mint káros az egyén harmonikus kiművelődésére.

Minden esetre kívánatos lenne, ha Petőcz elve napjainkban viszhangra találna, s a philosophia karöltve haladna a többi tudományokkal, mert, mint Achelis német bölcselő helyesen megjegyzi, azon egyes ismerettöréseket, miket az egyén egyes tudományokból merít, elvi összeegyeztetésre kell hozni az által, hogy világnézletet kell alkotnia a philosophia segítségével; ha ezt nem teszi, ellenmondásba jön önmagával, szive fellázad értelme ellen, vagy legjobb esetben kénytelen azon compromissumhoz folyamodni, mely szerint a tudományban szigorúan az értelem parancsaira hallgat, a gyakorlati életben azonban, nem törődvén a tudomány eredményével, átadja magát gondtalanul a kedély követelményeinek.

Helyesljük Petőcznek azon irányát is, hogy lelke egész tüzével harczol a rideg s napjainkban végleteivel már babonává vált materialismus ellen. E nézet ellen harsogtatott vádjaiabn korunk egyik legkitűnőbb bölcselőjének következő szavait véljük mintegy hallani: »Az emberi szellem összes tévedései között az tűnik föl nekem a legsajátságosabbnak, hogy annyira vetemedhetett, miszerint saját lényét, mit közvetlenül átél, kétségbe vonja, s egy külső természet eredményének mondja, — azon természet szüleményének, melyet csak másodkézből, ép azon szellem közvetítő tudásával ismer meg, melyet megtagadni akar.« (Lotze: »Mikrokosmos.« I., 296.)

Igaz, hogy Petőcz rendszerében nem egy hibára akadunk, igaz, hogy világnézletén bizonyos idealis, költői szín vonul keresztül, — de lehetetlen magasztosnak nem tekintenünk azon egyik alaptételét, hogy e világ nem egy zürzavaros chaos eredménye, hanem az isten eszméinek, az isteni gondolatoknak rendszeres megvalósíttósága.

Ennyit mondhatunk általán Petőcz phiiosphiai irányáról.

Hogy pedig philosophiájának nyitját könnyebben megtalálhassuk s agyának sajátos mozgását annál jobban meglesshessük, — célszerűnek tartjuk összehasonlítani rendszerét Fechner G. Th. sok irányban megegyezőb ölcseletével. E német philosophus bizonyos tekintetben Petőcz utódjának nevezhető, s sok vonás, mit Petőcz világosan ki nem fejezhetett az akkori tudományok fejletlensége miatt, azt Fechner a mai kor természettudományának vívmányai mellett sokkal érthetőbben kitüntethetett. A hozzánk időben nem távol eső s korunk szelleme által áthatott Fechner philosophiája fényt derít Petőcz rendszerére is, mely ahhoz oly viszonyban van, mint a csira a kifejlődött, lombozatos fához.

Budapest.

Dr. Buday József.

É R T E S I T Ő.

Thót Ferenc bölcsészettörténelme tanulók, egyszersmind művelt olvasók használatára. 3. köt. Ujkor. Debrecen, 1884. 140 l., 8-ad iv, ára 2 frt 80 kr.

Tizenkét éves ígéret beváltásának eredménye a mű, melynek címét fönt leirtam, s melyet bölcsészettel foglalkozó közönségünknek ezennel bemutatni kívánok. Két elsőbb kötete: az ókor, megjelent 1872-ben, a középkor, megjelent 1874-ben, annak idejében kellő méltatásra lelt lapjainkban. Róluk most csupán az egész mű vázolata kitüntetéséért emlékszünk meg. Így nevezetesen tapasztalhatjuk, hogy Thót az anyagot iskolaszerűen osztotta be, s első kötetének főcímeül Zellerrel bátran azt írhatta volna, hogy: a görög bölcsészet történelme, aminthogy a tárgyalásban is Zellert követi. A második kötet főcíme sem talál teljesen es pedig két okból. Nevezetesen többet foglalkozik az egyházatyákkal, mint a mennyire egy szorosb értelemben vett philosophia-történetnek erre szüksége van. Az egyháztan kifejlődésének leírása nyugodtan bizható az egyháztörténelemre. A másik ok, a miért a középkor címe nem illik a kötetre, az, hogy befoglalja az újkor egy részét is. Hogy többet ne említsek, itt van szó Giordano Bruno-ról, Verulami Baco-ról stb.

Csak így történhetett, hogy a kezünk alatti újkor t Descartes-al kezdi szerzőnk, s a philosophia históriák szokott fonálán menve, hogy csak a főbbeket említsem, Spinoza, Locke, Hume, Leibnitz, Kant Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer életét és philosophemáját tárgyalja elég nagy terjedelemben és hűséggel. A kötetet a bölcsészet legközelebbi multja Német-, Francia- és Angolországban végzi be.